

Modrotlač v Aboue a rody modrotlačiarov v meste Moldava

Kékfestőipar Abaújban különös tekintettel a szépsi kékfestőkre

Farbiarsky priemysel v Uhorsku

V priebehu minulých storočí existovalo niekoľko druhov technológií farbenia textílií, z čoho vyplýva, že poznáme rôzne pomenovania majstrov, ktorí sa zaoberali farbením. Sú to nemecké výrazy, pretože jazykom tohto priemyslu, bola po stáročia nemčina, nakoľko spočiatku aj samotní majstri mali materinský jazyk nemčinu. V historických dokumentoch, sa môžeme stretnúť s nasledovnými názvami: *Schwarzfärber* –čiernofarbiar; ktorý farbíl hlavne na čierno a na menej svetlé farby, väčšinou na stredne hrubé alebo hrubé látky. *Schönfärber* – krásnofarbiar; farbíl na jemnejšie materiály (plátina, vlnené látky, hodváb) a so svetlejšími farbami a medzi jeho úlohy patrilo aj náročnejšie a jemnejšie farbenie. Terminológia občas naznačuje aj to, pomocou akej technológie majster vykonával vzorovanie látky. *Rotfärber* (červenofarbiar) prevádzal ušľachtilejšie farbenie, pretože červená je prvá medzi farbami. V prípade technológie *Wasserdruck* (pigmentová tlač), farba sa zmiešala so zahusťovacími látkami a lepidlami (škrob, arabská guma) a táto zmes sa pritlačila na biely alebo farebný základ. V prípade *Öldruck* (olejotlač), sa na textil pritlačala farba zmiešaná s repkovým alebo iným rastlinným olejom. Pri technike *farbotlače*, sa na látku natlačia chemikálie, ktoré pomáhajú farbivám stuhnúť, a tieto chemikálie po farbiacom kúpeli, fixujú farbivo v rôznych odtieňoch. Takto získali vzorované tkaniny s viacerými farbami. *Porcellandruck* je v porovnaní s predchádzajúcimi nová technológia farbenia. Túto technológiu v slovenčine označujeme termínom *reverzná tlač* alebo *modrotlač*. Používa sa pri tom tzv. obrátená technológia farbenia. Zjednodušene by sme to mohli popísať tak, že na svetlé plátno sa naniesie vzor formou (pečiatkou), ktorá sa namočí do reverzy (papu), následne sa celé plátno ponára do kade naplnenej studeným farbiacim indigovým roztokom. Po vybratí a odstránení papu, tkanina bude tmavej farby a vzory, ktoré sa natlačili, zostanú vo svetlej farbe.¹ Vo viacerých prípadoch, ten istý majster sám pracoval vo svojej dielni aj s viacerými farbiarskymi technológiami.

Na území Uhorska boli pravdepodobne prvými farbiarmi flámski, bavorskí a saskí remeselníci, ktorí sa tu usadili a svoje majstrovstvo rozširovali od 12-13. storočia.² Aj ten druh farbiarskeho procesu, ktorý nazývame modrotlačou, sa na územie Uhorska dostal zo západu, najskôr sa rozšíril v západnej časti krajiny a v mestách Horného Uhorska. Jeho šíriteľmi boli v prvom období hlavne majstri, ktorí k nám unikali pre náboženské perzekúcie. Objavenie technológie modrotlače v Európe sa datuje na rok 1680.³ Prvá zmienka z územia Uhorska sa vzťahuje na obdobie pred rokom 1692 a zachovala sa v jednej rodinnej kronike, ktorá bola napísaná v polovici 18. storočia. Jakab Kistler, maliar z mesta Šoproň, píše vo svojich spomienkach o svojom starom otcovi Samuelovi Kistlerovi, ktorý zomrel v roku 1692, že v tomto regióne on bol prvým, kto používal technológiu modrotlače.⁴ Píše tiež o svojom prastarom otcovi, ktorý bol tiež farbiarom, že pre svoju protestantskú vieru, sa pri úteku pred

¹ Domonkos Ottó 1981, s. 9-10

² Domonkos Ottó 1974, s. 101

³ Vydra, Jozef 1954, s. 11

⁴ „... dieser mein Grossvater war der erste, so das Blauerben hier aufgebracht hat.“ Domonkos Ottó 1961, s. 207-208

náboženskými perzekúciami usadil v Uhorsku, v meste Šoproň.⁵ Z pomedzi levočských majstrov, bol Sámuel Krausz prvým tlačiarom a farbiarom so studenou kypou, čo bola dovtedy neznáma technológia. Ide o zápis v cechovej knihe z 5. februára 1798. Prvú vecnú pamiatku vyrobili o niečo skôr, v roku 1783 v Kremnici a dnes si ju môžeme pozrieť v múzeu v Banskej Bystrici.⁶

Mnohými publikované a citované údaje ukazujú, že prvý uhorský farbiarsky cech bol založený v roku 1608, majstri zo spišských miest (ako Levoča, Spišská Nová Ves, Kežmarok, Sabinov atď.), založili spoločnú medzimestskú spoločnosť so sídlom v Levoči.⁷ Tento cech podliehal jurisdikcii skôr založeného hlavného cechu vo Vratislave (dnes Wrocław, Poľsko), neskôr však spadol pod jurisdikciu viedenského (Wien, Rakúsko) farbiarskeho cechu (ktorý získal privilégia celkom skoro, už začiatkom roku 1208).⁸ Po založení cechu so sídlom v Levoči sa do neho pripojili aj majstri so sídlom v iných oblastiach. V rokoch 1608 až 1869 boli do cechovej knihy zaznamenané mená 330 majstrov. Okrem uvedených miest, tu nachádzame aj majstrov zo Spišského Podhradia, Spišskej Soboty, Spišskej Belej, Hrabušíc, Prešova, Košíc, Banskej Bystrice, Rožňavy, Ľubice, Starej Ľubovne, Gelnice, Spišských Vlachov, Popradu, Lipian, Dobšinej, Podolínca, Brezna, Slovenskej Lupče, Bardejova, Kremnice, Radvane (dnes mestská časť Banskej Bystrice), Krompách, Liptovského Mikuláša a zo Zborova. Od druhej polovice 18. storočia sa objavujú mená majstrov z čoraz vzdialenejších regiónov, nielen zo severných oblastí Uhorska. Sú medzi nimi aj z Komárna, Gyöngyösa, Lučenca, Uhrovca, Bojníc, Bobrova, Rimavskej Soboty, Švedlára, Užhorodu, Medzeva, Debrecína, Matejoviec, Jágru, Nyíregyházi, Sarvaša, Osijeka, (?)berényi, (?)szentpéteri, Satu Mare, Gemerskej Panice, Aldebrő, Jelšavy, Vrbova a Tvarožnej.⁹ V priebehu storočí z tohto levočského cechu vzniklo čoraz viac farbiarskych cechov a súčasne sa táto profesia čoraz viac špecializovala, zvyšoval sa aj počet majstrov. Z levočského cechu sa v roku 1672 oddelil prešovský, v roku 1713 kežmarský, v roku 1725 liptovský, v roku 1770 banskobystrický, v roku 1777 spišskopodhradský, v roku 1817 gemerský, v roku 1818 spišskobeliansky, v roku 1827 debrecínsky, v roku 1842 sarvašský a niektoré z vymenovaných sa neskôr ešte ďalej rozdelili.¹⁰ Pri skúmaní rozšírenia oblastí a mien majstrov, jeden z vynikajúcich bádateľov v tejto oblasti Ottó Domonkos zistil, že k väčšiemu rozšíreniu remesla modrotlače, došlo pri roztrúsení sa nemeckých prisťahovalcov a ich neskorších potomkov. Od druhej polovice 19. storočia sa značná časť majstrov pomaďarčila alebo poslovenčila, odborným jazykom remesla však po celý čas zostávala nemčina.¹¹

Farbiari patrili k elite cechovej spoločnosti predovšetkým v 18. storočí, ale ešte aj na začiatku 19. storočia a to kvôli vysokým kapitálovým požiadavkám potrebným na vykonávanie remesla, ktoré možno pripísať drahým materiálom a vysokým režijným nákladom.¹² V priebehu 19. storočia sa však situácia neustále zhoršovala a okolo 30. rokov 19. storočia, sa stala táto profesia presýtená. Majstri sa proti tomu snažili brániť hlavne obmedzením počtu učňov, jeden

⁵ Domonkos Ottó 1961, s. 211-212.

⁶ Vydra, Jozef 1954, s. 17.

⁷ Vydra, Jozef 1954, s. 17.; Domonkos Ottó 1974, s. 102.; Domonkos Ottó 1981, s. 19.; Pavelčíková, Monika – Felberová, Mária 1995, s. 3.

⁸ Domonkos Ottó 1974, s. 101-102.

⁹ Domonkos Ottó 1974, s. 151-153.

¹⁰ Domonkos Ottó 1974, s. 103.

¹¹ Domonkos Ottó 1961, s. 215-217.

¹² Gyulai Éva 2006b, s. 153.

majster mohol prijať a vyučiť menší počet učňov.¹³ Napriek tomu, vzniklo niekoľko nových cechov a dielní, a remeslo už nezabezpečovalo takú vysokú životnú úroveň majstrom a ich rodinám, ako predtým. Cechy a ich prísne pravidlá, boli po čase prekážkou rozvoja. Jednotlivé cechy viedli čoraz zúfalejší boj proti majstrom mimo cechu, takzvaným fušerom a zástupcom príbuzných profesií, a nezbadali alebo len veľmi ťažko si uvedomili, že skutočným konkurentom nie sú fušeri, ale rakúsky textilný priemysel. Nehovoriac o tom, že textilný priemysel na prelome 18. a 19. storočia sa tiež uchytil v našich končinách - podrobnejšie o tomto sa budeme zaoberať neskôr.

Iba niekoľko dielní dokázalo vyrábať v priemyselnom meradle a konkurovať zahraničnému a domácejmu textilnému priemyslu. Časť majstrov si zmenilo povolanie, iní sa pokúsili otvoriť dielňu na takom mieste, kde bola relatívne malá konkurencia a v blízkosti odbytových trhov. Pravdepodobne z tohto dôvodu vznikla v 60. rokoch 18. storočia v Moldave nad Bodvou aj dielňa modrotlačiaru Jánoša Finka. Nebolo to neobvyklé ani v prípade iných remeselných odvetví, tesári, hrnčiari, ale aj zástupcovia iných profesií sa snažili bojovať s rozširovaním sa relatívne lacnej továrenskej produkcie, priblížením sa k vidieckemu, dedinskému odbytovému trhu a založiť si tam dielňu.

Modrotlačiar v Above

V Abovskej župe bolo pomerne málo modrotlačiarov aj farbiarsky cech sa vytvoril pomerne neskoro. Podľa doterajších výskumov fungoval iba jeden jediný nezávislý farbiarsky cech a to v Košiciach. To samozrejme neznamenal to, že tu nežili zástupcovia tohto povolania, ktorí - aj keď nie v hojnom počte, ale v súlade s dobovou módou - v tejto oblasti uspokojovali potreby obyvateľov regiónu. Svedčí o tom aj skutočnosť, že v levočskom cechu sa stretávame s menami niekoľkých farbiarov sídliajich v Above: pri menách Hans Scheiering (17), Michael Fabri (67), Hanss Dirner (81), Samuel Gniebsch (114) bolo zapísané ako miesto pôsobnosti Košice; a pri menách Josephus Lache (?) (210), Johann Tache (288: 1809) bolo zapísané miesto pôsobnosti Nižný Medzev, teda do tohto cechu boli prijatí majstri zo spomenutých miest.¹⁴ (Čísla za menami odkazujú na poradové číslo zápisu a – pokiaľ je to známe - na rok prijatia.)

Ale majstrov z Abova nájdeme aj v prešovskom cechu, ktorý sa oddelil od levočského. Aj keď sa zoznam majstrov cechu nezachoval, ale Ottó Domonkos zrekonštruoval menný zoznam na základe dokumentov (zápisnic, korešpondencie) z prešovského archívu. Odtiaľ vieme, že prijali sem nasledovných majstrov: Georg Tutzenhaller (1763), Paul Greisiger (1771), Andreas Weitzenbreier (1781), Johann Eitzenbreyer (1805), Andr. Weitzenbreyer (1811), Andreas Kuntz (1812) z Košíc a Jos. Khun (1810) z Abaújszántó.¹⁵

Z uvedeného je pravdepodobné, že na území Abovskej župy sa po dlhý čas nevytvoril farbiarsky cech, majstri žijúci a pôsobiaci v tejto oblasti, preto boli najprv členmi levočského a potom prešovského cechu. Aj keď Vydra s odvolaním sa na iného autora tvrdí, že v Košiciach existoval farbiarsky cech¹⁶ už v 17. storočí, vo svetle vyššie uvedeného sa to zdá byť dosť

¹³ Domonkos Ottó 1974, s. 107-108.

¹⁴ Domonkos Ottó 1974, s. 151-153.

¹⁵ Domonkos Ottó 1974, s. 153-154.

¹⁶ „Farbiarske cechy zaznamenáva Houdek v 17. storočí v Bardejove, v Košiciach, v Prešove...” (Vydra, Jozef 1954, s. 21.) Vydra sa odvoláva na knihu s názvom Ivan Houdek: Cechovníctvo na Slovensku. Martin 1943. Zatiaľ som nemala možnosť preštudovať Houdekovu prácu, ale s týmto údajom som sa nestretla v iných

nereálne. Začiatkom 19. storočia vznikol potom v Košiciach samostatný farbiarsky cech, a to tým spôsobom, že začiatkom 19. storočia sa košickí majstri odčlenili od prešovského cechu, ktorý sa pred tým v roku 1672 odčlenil od cechu so sídlom v Levoči. Ich 72 bodové cechové predpisy z roku 1815 v nemeckom jazyku, obsahujú prílohu so zoznamom zakladajúcich majstrov, z ktorých väčšinu na základe mena tvorili Nemci, ale boli medzi nimi aj majstri s maďarskými a slovanskými menami. Na liste s nadpisom „Der Schön und Schwartz Ferber Meister in Caschau“, sú uvedené nasledovné mená: Andreas Veitzenbreuer Senior, Andreas Kuntz, Johann Herdiczky, Paulus Beregszászy, Martin Feigel, Johann Weitzenbreuer, Andreas Weitzenbreuer junior, Samuel Borbelly, Joseph Ochs, Samuel Sartory, Joann Badoska.¹⁷ Pri preskúmaní a porovnaní tohto a predchádzajúceho zoznamu mien sa tieto dva zoznamy z časti zhodujú, ale existujú aj rozdiely. V každom prípade možno konštatovať, že na začiatku 19. storočia v Košiciach v tomto povolání zohrávala poprednú úlohu rodina Weitzenbreuerovcov. V zozname sú uvedení aj traja zakladajúci cechoví majstri s týmito priezviskami, všetci už boli členmi levočského cechu, ako aj najneskôr prijatý Andreas Kuntz. Nie je vylúčené, že ku košickému cechu sa neskôr pridali aj majstri modrotlače z ďalších obcí, ktorých preskúmanie si vyžaduje ďalší výskum. Poznáme ale aj taký prípad, keď majster z danej obce, sa stal členom zmiešaného cechu pôsobiaceho v jeho vlastnej obci. Príkladom toho je prípad z Abaújszántó.

Farbiarov spomínajú aj v zmiešanom cechu založenom v Abaújszántó v roku 1818. Predchodcom toho bolo, že v 10. rokoch 18. storočia, iniciovalo deväť cechov z Abaújszántó, obnovenie svojich privilégii. Medzi nimi sa nenachádzali farbiari. Po dlhých vyšetrovaní boli privilégia obnovené v roku 1818 vytvorením dvoch zmiešaných cechov v obci, do jedného bolo zaradených 16 remesiel a do druhého 17 remesiel. Do druhého cechu patrili - od povrazníkov, hrnčiarov, krajčirov, gombičkárov, holičov, hrebenárov, gubárov, súkenníkov, mydlárov, klobúčnikov, tkáčov, remenárov, mäsiarov, kníhviazačov, zlatníkov a kožušníkov - aj farbiari. Pre učňov uvedených remesiel sa vyžadovalo trojročné učňovské obdobie.¹⁸ Zachovali sa ich cechové pravidlá v maďarskom jazyku, viazané do bordového zamatu, s ozdobným vyhotovením.¹⁹ Citované dokumenty neodhaľujú totožnosť modrotlačiarkeho majstra, je však pravdepodobné, že Jos. Khun, ktorý bol prijatý do prešovského farbiarskeho cechu v roku 1810, mohol byť tým, kto rozšíril zmiešaný cech v Abaújszántó o farbiarov.

Na konci 19. storočia, v rokoch 1885 a 1892, sa uverejnil menný zoznam uhorských remeselníkov a obchodníkov. Podľa údajov z roku 1885 sa toto odvetvie vykonávalo v Abovsko-turnianskej župe v Košiciach, v Szikszó a v Nižnom Medzeve. Zoznam spomína medzi modrotlačiarimi a farbiarimi mená: vdova Gyuláné Bradovka a súrodenci Haltenberger z Košíc,²⁰ János Egei zo Szikszó²¹ a pri farbiaroch textílií a odevov Imling Kelemenné²² z Nižného Medzeva. Zoznam z roku 1892 už Nižný Medzev nespomína, ale medzi menami modrotlačiarov sa objavuje Géza Schüll z Abaújszántó²³ a János Fink z Moldavy²⁴. Pri menách farbiarov textílií a odevov tu nachádzame mená a adresy nasledovných osôb: Gyula Bradovka

zdrojoch. Aj ďalšie zdroje však potvrdzujú, že košickí tkáči, ktorí mali zvláštne práva, sa farbeniu a výrobe farbív venovali už v 15. storočí. (vid'. Pollák, Róbert 1985. s. 253-254.).

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár: A 39 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Acta generalia – 1815 – N. 5835.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár: A 39 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Acta generalia – 1818 – N. 8422.

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár – OL – R 276 262.

²⁰ Zost. Jékelfalussy József 1885, s. 370

²¹ Zost. Jékelfalussy József 1885, s. 371.

²² Zost. Jékelfalussy József 1885, s. 371.

²³ Zost. Jékelfalussy József 1892, s. 583.

²⁴ Zost. Jékelfalussy József 1892, s. 585.

z Košíc (ulica Malom 24.), Béla Haltenberger (ulica Kisludmány 53.) a vdova Józsa Kundráth (ulica Mészáros 46.)²⁵. Z dodatku knihy sa dozvedáme, že súrodenci Haltenbergerovci sa zaoberali aj modrotlačov.²⁶ *Farbiarska dielňa Bélu Haltenbergera* je okrem iných spomenutá aj v diele Kassai Kalauz z roku 1892, podľa ktorého sa dielňa nachádzala na ulici Szerecsen (pred tým Kisludmány) číslo 3.²⁷ V tejto istej knihe sú uvedené mená a adresy vdovy Gyuláné Bradovka (ulica Malom 24.) a Bélu Haltenberger (ulica Malom 3.) aj v zozname modrotlačiarov²⁸, vdova Józsa Kundráth sa už v zozname nenachádza.

Priezvisko Haltenberger bolo v hornouhorskom textilnom priemysle známe. V tomto období mal Rezső Haltenberger továreň na výrobu plátina a tkanín v Spišskej Novej Vsi v Spišskej župe, a partneri Haltenberger a Steinschneider mali továreň na spriadanie a tkanie bavlny v Prešove v Šarišskej župe.²⁹ Mimochodom, rodina sa dostala do našej krajiny koncom 18. storočia práve vďaka textilnému priemyslu. Gróf János Forgách³⁰, chcel na svojom panstve v Haliči založiť továreň na výrobu súkna a za týmto účelom viedol vzájomnú korešpondenciu s rakúskym barónom Kiliánom von Haltenberg a poveril ho vedením plánovanej manufaktúry. Mladý barón poverenie prijal a následne si zmenil meno vynechaním „von“ na Haltenberger.³¹ Kilián Haltenberger (1756-1830) sa neskôr v roku 1807 usadil v Košiciach, kde v roku 1810 založil vlastný podnik, v ktorom sa okrem súkenníctva zaoberal aj farbiarstvom. Továreň na súkno po jeho smrti zdedil a viedol jeho syn Péter (1816-1853).³² Po jeho smrti v podnikaní pokračovala jeho vdova, s pomocou svojich synov Bélu a Rezsóa. V 60. rokoch 19. storočia sa dostali do finančných ťažkostí, a preto v roku 1868 oddelenie tkania zrušili a naďalej fungovala iba farbiarska dielňa.³³ Neskôr košická dielňa zostala pod vedením staršieho syna Bélu (1840-1914) a Rezső (1842-1923) v roku 1883 založil v Prešove samostatnú továreň na súkno. V roku 1891 preložil svoju rozrastajúcu sa továreň najprv do Spišskej Novej Vsi (hoci podľa vyššie uvedených údajov, mu mohla zostať prevádzka aj v Prešove), a po roku 1918 do Budapešti.³⁴ Po odchode Rezsóa sa farbiarska dielňa rozšírila aj o činnosť modrotlače a čistenia. Dielňu vybavili modernými strojmi a popri chemickom čistení prevádzkali aj čistenie parou.³⁵ Od roku 1894 sa stal spoluvlastníkom košickej dielne aj Béla mladší (1869-1927) a aj jeho mladší brat Vilmos (1882-?).³⁶ Béla bol chemickým inžinierom, avšak choroba pľúc mu bránila v práci, preto popri bratovi mu vypomáhala aj manželka a zať.³⁷ Podnikanie chcel prenechať na svojho syna Inceho (1901-1947), ktorý na tlak rodiny, mal tiež vyštudovať za chemického inžiniera, pričom vykonával odbornú prax v rôznych nemeckých mestách a aj v Cinkote (dnes súčasť Budapešti), avšak svoje štúdie na pražskej univerzite nedokončil. Z jednej strany preto, lebo aj on ochorel – mal žalúdočný vred, a zo strany druhej ho viac priťahovala literatúra a verejné vzdelávanie. Bol dobrým priateľom Sándora Máraiho a mal aj vlastné spisovateľské ambície.

²⁵ Zost. Jékelfalussy József 1892, s. 586.

²⁶ Zost. Jékelfalussy József 1892, s. 2351.

²⁷ Kassai Kalauz 1892, s. 82.

²⁸ Kassai Kalauz 1892, s. 87.

²⁹ Zost. Jékelfalussy József 1892, s. 1667.

³⁰ Endrei Walter 1967, s. 217.

³¹ Údaje poskytlá Sarolta Timcsák rodená Haltenberger.

³² Gašpar – Blašková – Mihóková 2014, s. 376 (1540)

³³ Gašpar – Blašková – Mihóková 2014, s. 376 (1538)

³⁴ Gašpar – Blašková – Mihóková 2014, s. 377 (1541)

³⁵ Gašpar – Blašková – Mihóková 2014, s. 377 (1543)

³⁶ Gašpar – Blašková – Mihóková 2014, s. 377 (1542)

³⁷ Gašpar – Blašková – Mihóková 2014, s. 378 (1544)

V dobových novinách publikoval pod pseudonymom Béla Incze.³⁸ Továreň nakoniec v roku 1927 prevzal Gyula Stefanovits, manžel jeho sestry Erzsébet Haltenberger, ale rodina nebola schopná sa vyrovnat' s narastajúcou hospodárskou krízou a ťažkosťami spôsobenými následnými politickými zmenami. Prevádzka sa postupne znižovala a jej posledná časť sa uzatvorila v roku 1946.³⁹

V období pred prvou svetovou vojnou služby továrne Haltenberger využívali nielen Košičania a obyvatelia z bezprostredného okolia, resp. blízkych miest, ale objednávky prichádzali aj zo vzdialených oblastí. Naznačuje nám to napríklad aj inzercia v novinách Csíki Hírlap, zo sedmohradského mesta Miercurea Ciuc, kde môžeme nájsť reklamu košickej prevádzky na farbenie tkanín a kožušín, chemické čistenie a parné pranie.⁴⁰ Tieto informácie samozrejme presahujú históriu modrotlaču, ale možno nebolo márne sumarizovať tieto informácie. K téme ale určite patrí to, že materiálne spomienky na niekdajšie oddelenie modrotlaču - formy, však dlho uchovávala Gizella Haltenberger Gyuláné Jakoby, po jej smrti tieto boli spolu s mnohými ďalšími predmetmi prenesené do umeleckej zbierky zberateľa Pokorného.⁴¹

Predchádzajúce informácie sú príkladom toho, že občas sa aj textilné továrne zaoberali modrotlačou, najmä počas obdobia keď sa im znížila ziskovosť, boli doplnené ďalšími činnosťami a takto ďalej rozširovali svoj okruh činností. Hlavne takého charakteru, ktorý vyhovoval potrebám obyvateľov mesta.

Pokusy o rozširovanie činností sa objavili aj u vidieckych a malomestských farbiarov. Niektorí videli riešenie vo výrobe surovín, druhí v mechanizácii vzorovania,⁴² iní sa púšťali do viacerých podnikaní a takto si chceli zabezpečiť budúcnosť. Viacerí sa zaoberali popri farbení aj obchodovaním (maloobchodom), niektorí sa pustili do celkom novej, inovatívnej doplnkovej služby, napr. modrotlačiar z Putnoku – Béla Polónyi – sa pustil do fotografovania.⁴³

Modrotlačári v Moldave nad Bodvou

Moldava bola v 16-19. storočí dôležitým poľnohospodárskym mestečkom: Svedčí o tom aj skutočnosť, že mala významný remeselnícky priemysel. Dejiny tejto oblasti sú ešte málo preskúmané a výskum v tomto smere môže vynieť na povrch ešte mnoho výsledkov.

Remeselníci sa sústreďovali podľa vtedajších zvykov do cechov. V Moldave fungovalo viacero cechov, niektoré boli založené pomerne skoro. Podľa nepublikovanej monografie obce, ktorá sa zachovala v strojopise, dostali tkáči a kolári v roku 1499 privilégia od vtedajšieho zemepána z Moldavy nad Bodvou Istvána Rozgonyiho.⁴⁴ O niekoľko rokov neskôr v roku 1512, dostali krajčírmi privilégia od vtedajšieho zemepána Istvána Báthoriho, ktoré potom v roku 1564 potvrdil aj Maximilián II. Habsburský, takže už disponovali aj kráľovskými privilégiami. Podľa iného zdroja činnosť moldavského krajčírského cechu možno datovať od roku 1574, avšak

³⁸ Gašpar – Blašková – Mihóková 2014, s. 375 (1537) a údaje poskytl Sarolta Timcsák rodená Haltenberger.

³⁹ Gašpar – Blašková – Mihóková 2014, s. 378 (1544)

⁴⁰ Csíki Hírlap 1912, č. 35., s. 5.

⁴¹ Informácie poskytl Sarolt Timcsák, rodená Haltenberger.

⁴² Domonkos Ottó 1961, s. 223, 229.

⁴³ Szulovszky János 1988, s. 254.

⁴⁴ Neupauer s. 53.

pravdepodobne to môže byť dátum znovu založenia cechu v tureckom období.⁴⁵ V roku 1563 bol založený cech obuvníkov⁴⁶, v 1580 mečiarov, v 1583 mäsiarov, v 1584 zámočníkov⁴⁷, v 1613⁴⁸ (inde je uvedené 1642)⁴⁹ kožušníkov a v roku 1620 cech hrnčiarov⁵⁰.

V druhej polovici 19. storočia boli všetci obyvatelia Moldavy remeselníkmi, ktorí podľa vtedajších zvykov vlastnili aj majetky, ale svoje pozemky si sami neobrábali, ale dali obrábať nádenníkom z Poproče a Rudníka.⁵¹ V tom čase už cechový systém vykazoval slabnúcu formu, na jednej strane to bola nepružnosť systému a na druhej strane neustále sa rozširujúci, rastúci a lacnejšie vyrábajúci veľkopriemysel pomaly a postupne vytlačal remeselníctvo do pozadia. Tieto dôvody viedli k rozpadu cechového systému. K rozpadu cechov a zániku cechového systému došlo v 70. - 80. rokoch 18. storočia. Právne pozadie k tomu poskytol priemyselný zákon z roku 1872, ktorý stanovil konečnú likvidáciu cechov a predpísal vznik priemyselných združení. V každej obci sa to dialo inak. V Moldave sa priemyselné združenie, ktoré nahradilo cechy, vytvorilo v roku 1881, ale určite existovalo prechodné obdobie, keď cechy už oficiálne neexistovali, ale formálne fungovali a stále žili v povedomí verejnosti. Na základe toho možno interpretovať aj údaje Gyulu Neupauera, podľa ktorého v roku 1891 v meste pôsobili nasledujúce cechy: čizmár, stolár, obuvník, hrnčiar, remenár, mäsiar, kováč, zámočník a mlynár.⁵²

Z uvedeného je zrejmé, že Moldava mala významné remeselníctvo, vidíme však tiež, že nikde v uvedených údajoch nie sú spomenutí modrotlačiar. A to nie je náhoda. János Fink, ktorý bol vyššie spomínaný ako modrotlačiar z Moldavy nad Bodvou, sa narodil v Spišských Vlachoch a v našom meste sa usadil až v 60. rokoch 19. storočia. Pochádzal z rodiny modrotlačiarov, brata jeho otca Imreho Finka (pozri priložený rodokmeň) spomína aj Jozef Vydra vo svojej vynikajúcej knihe o modrotlačí na Slovensku. Odtiaľto je známe, že 9. januára 1826 bol Imre Fink prijatý do cechu.⁵³ Z krstného záznamu ale vieme, že jeho otec András Fink bol tiež modrotlačiarom majstrom.⁵⁴ Vydra pri vymenovávaní slovenských farbiarskych dielní neuvádza žiadne dielne v Above⁵⁵ zjavne preto, že nemal o nich informácie. Preto je tento výskumný program dôležitý, pretože v tomto ohľade vyplňa medzeru.

Nie je vylúčené, že aj predkovia starej matky Jánosa Finka z otcovej strany (Elisabeth Petschius) boli modrotlačiar, nakoľko v zozname majstrov patriacich k levočskému cechu nájdeme mená kežmarských majstrov Andreasa Petschlyho⁵⁶ s poradovým číslom 41 a Andreassa Petscheliho⁵⁷ s poradovým číslom 100 a tiež levočského majstra Alexandra Petziusa⁵⁸, s poradovým číslom 240. Všeobecne je známe, že pravopis priezvisk sa ešte v tejto

⁴⁵ Gyulai Éva 2006a. 191. Mimochoodom, posledný menovaný rok spomína aj Neupauer (s. 87.)

⁴⁶ Neupauer s. 74.

⁴⁷ Neupauer s. 87.

⁴⁸ Neupauer s. 89.

⁴⁹ Neupauer s. 98.

⁵⁰ Vida Gabriella 2006, s. 25.

⁵¹ Neupauer s. 167.

⁵² Neupauer s. 169.

⁵³ Vydra, Jozef 1954, s. 22.

⁵⁴ Situáciu trochu komplikuje skutočnosť, že v úmrtnom liste Jánosa Finka z roku 1908 bolo meno jeho otca napísané ako zosnulý György Fink. Doteraz som nemala možnosť preskúmať pôvodné rodné listy, za údaje by som sa chcela poďakovať pani PhDr. Jane Kováčsovej.

⁵⁵ Vydra, Jozef 1954, s. 25-29.

⁵⁶ Domonkos Ottó 1974, s. 151.

⁵⁷ Domonkos Ottó 1974, s. 152.

⁵⁸ Domonkos Ottó 1974, s. 153.

dobe neustálil, takže nie je vylúčené, dokonca je pravdepodobné, že môže ísť o rovnakú rodinu. To by sa samozrejme dalo potvrdiť iba presným genealogickým výskumom.

V roku 1870 sa János Fink už ako majster z Moldavy nad Bodvou oženil s Juliannou Lang zo Spišskej Belej, ktorá tiež pochádzala z modrotlačiarkej rodiny. Langovci boli tiež známou spišskou modrotlačiarskou rodinou, s dlhou históriou. Meno spišskonovomestského majstra Johana Langa bolo zapísané medzi levočských majstrov v roku 1766 s poradovým číslom 173.⁵⁹ Farbiarsky cech zo Spišskej Belej, mal v roku 1872 zapísaných 15 modrotlačiarских majstrov.⁶⁰ Hoci Vydra nespomína podľa mena týchto majstrov, ale s veľkou pravdepodobnosťou bol medzi nimi aj Juliannin otec Frigyes Lang. Modrotlačiarška dielňa rodiny Langovcov fungovala v Spišskej Belej až do konca druhej svetovej vojny.⁶¹

János Fink, prvý moldavský modrotlačiarsky majster, zomrel v Moldave nad Bodvou v roku 1908. Z manželstva Jánosa Finka a Julianny Lang sa podľa vtedajších zvyklostí narodilo viacero detí. V rokoch 1871 až 1888 sa im narodilo celkovo desať detí - podľa matričného záznamu reformovanej kresťanskej cirkvi v Moldave nad Bodvou, bolo zaznamenané narodenie a krst dvoch chlapcov a ôsmich dievčat. Aj keď medzi chlapcami spôsobilo malú neistotu, meno chlapca, narodeného 17. februára 1873 a pokrsteného 2. marca 1873, pretože záznam uvádza meno „*János a Ödön*“. Je však nepravdepodobné, že by išlo o dvojčatá, ale skôr o dve krstné mená. Vec komplikuje aj tá skutočnosť, že tento mladý muž si v roku 1898 dal pomadařčiť svoje priezvisko⁶² na Finkei a odvtedy sa v dokumentoch objavuje ako Jenő Finkei (alebo Finkey). Túto dualitu naznačuje aj poznámka v úmrtnom liste v matrike v čase jeho smrti v roku 1927: *...meno zomretého je nie „Jan, Eugen“, ale „Jan, Edmund“*.⁶³ To ale z tejto duality nič nevyrieši, pretože o maďarskej verzii mena Eugén, ktoré je možné zaregistrovať aj v maďarčine, si môžeme prečítať nasledujúce: „Mužské meno *Eugén* je nemeckou skrátenou verziou a pochádza z gréckeho *Eugenész*, resp. latinského *Eugenius*. Jeho význam je: *blahorodý, urodzený*. Maďarský tvar mena je *Ödön*. V 19. storočí to bolo umelo identifikované menom *Jenő*.“⁶⁴ V každom prípade zo zdrojov je zrejmé, že bol krstený na *János Ödön*, ale používal meno *Jenő*.

Jenő pokračoval po svojom otcovi v modrotlačiarskom remesle, teda on stelesňuje druhú generáciu modrotlačiarov v našom meste. Jeho manželkou bola Mariska Knébl, tiež z rodiny moldavských remeselníkov, dcéra holičského majstra Mártona Knébľa a Anny Bruoth. Z ich manželstva sa narodili traja synovia, z ktorých dvaja zomreli, keď boli ešte mladší (pozri priloženú rodokmeňovú tabuľku). Najstarší syn, ktorý bol v roku 1903 pokrstený menom István Gyula⁶⁵, ale v iných zdrojoch sa objavuje ako Gyula, pokračoval v otcovom remesle modrotlačiarov. Gyula predstavuje tretiu generáciu. Dokazuje to aj zoznam remeselníkov zachovaných v zbierke miestneho múzea, v ktorom sa ako jediný modrotlačiar uvádza meno

⁵⁹ Domonkos Ottó 1974, s. 152.

⁶⁰ Vydra, Jozef 1954, s. 28.

⁶¹ Vydra, Jozef 1954, s. 28.

⁶² V matričnom zápise pri krste je do poznámky zapísané nasledovné: „*A m[agyar] k[irályi] Belügyminiszter 1898/95581 sz[ámú] rendeletével engedélyezve nevért Finkeire változtatta.*“ V preklade „*Na základe dekrétu č. 1898/95581 k[iráľovského] u[horského] ministra vnútra je povolená zmena mena na Finkei.*“ Viď: Református keresztelési anyakönyv, Moldava nad Bodvou, zápis č. 1873/4., Štátny oblastný archív, Košice

⁶³ Zápis v štátnej matrike v Moldave nad Bodvou. (za poskytnutie údajov ďakujem pani PhDr. Jane Kovácsovej.)

⁶⁴ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Eugén> [cit. 17.12.2020] Citácia wikipédie uvádza najuznávanejšiu maďarskú odbornú literatúru v tejto oblasti, knihu Ladó János – Bíró Ágnes: *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince. 2005.

⁶⁵ Zápis v štátnej matrike v Moldave nad Bodvou. (za poskytnutie údajov ďakujem pani PhDr. Jane Kovácsovej.)

Gyula Finkey.⁶⁶ V zbierke sa zachovala aj vzorová knižka, ktorá sa skladala s abc listov, na ktorých boli vzory drukovania, teda na malých lístočkoch sa nachádzajú čitateľné mená. Zachovalo sa tiež niekoľko vzorovaných, modrotlačových kúskov plátna a niektoré formy, ktoré sa tiež pridali do zbierky.⁶⁷ Okrem týchto vecných pamiatok, sa v moldavskom cintoríne nachádzajú aj náhrobné kamene, ktoré nám pripomínajú túto rodinu a niekoľko starších obyvateľov Moldavy nad Bodvou si na nich ešte spomína.

Gyula Finkey je ten, na ktorého sa ešte pamätajú starší občania mesta, pretože tu zostal pracovať až do konca druhej svetovej vojny. Do tejto doby – teda počas obdobia približne osemdesiatich rokov - je možné sledovať históriu modrotlače v Moldave nad Bodvou, nakoľko po druhej svetovej vojne dielňa zanikla. Vo vtedajšom politickom kontexte to nebolo nič neobvyklé, aj Vydra spomína množstvo modrotlačiarских dielní, ktoré v tom čase ukončili svoju činnosť⁶⁸, ale aj ďalšie súkromné podniky skrachovali, pretože vtedajšia politika nepodporovala ich ďalšie fungovanie. Zdá sa však, že dôvod na zánik dielne v Moldave netreba hľadať len v tomto. Podľa spomienok miestnych, Gyula Finkei bol silne pravicovou osobnosťou a to súvisí s tým, že opustil Moldavu. Kam odišiel a aký bol jeho osud, je stále nejasné.

O druhom synovi Jánosa Finka a Julianny Lang, teda o Györgyovi Ödönovi, ktorý sa narodil v roku 1880, ako aj o najmladšej dcére Irén, ktorá sa narodila v roku 1888, nemáme okrem údajov narodenia⁶⁹ a krstu⁷⁰, žiadne iné informácie. Z pomedzi dcér máme informácie o Ilone, ktorá zahynula ako 25 ročná poštárka v Reci (leží v niekdajšej župe Covasna, v dnešnom Rumunsku), o čom svedčí smútočné oznámenie – vytlačené v Moldave nad Bodvou, ktoré sa zachovalo v zbierke Széchenyiho národnej knižnici.⁷¹ Tento smútočný oznam je pozoruhodný aj preto, že uvádza zoznam príbuzných zosnulého podľa dobových zvykov.

O ostatných dcérach vieme, že sa vydali. Ich manželia boli väčšinou remeselníci alebo vládni úradníci. O jednej dcére určite vieme, že sa vydala do modrotlačiarскеj rodiny. Katalin (Moldava nad Bodvou, 1874 – Satu Mare, 1938) sa stala manželkou Istvána Lukácsovitsa modrotlačiarom zo Satu Mare, ktorého otec József Lukácsovits, bol modrotlačiarom v meste Carei. Vysvetlenie toho všetkého a ďalšie rozuzlenie histórie rodiny, by mohla byť téma ďalšej štúdie. Rovnako aj viacerých ďalších otázok, ktoré sa vynorili v spojitosti s históriou modrotlače v Moldave nad Bodvou. Takýmito otázkami môžu byť:

Kde sa vyučil remeslu János Fink, akú životnú cestu pochodil a ktorému cechu bol členom?

Kde sa vyučil remeslu jeho syn, resp. vnuk Jenő Finkei a Gyula?

Kde a komu predávali svoje výrobky (trhy, vlastná predajňa)?

Akú úlohu zastávali plátna s modrotlačou v ľudovom odevu regiónu?

⁶⁶ Dokument s názvom Zoznam remeselníkov a obchodníkov okresného priemyselného a obchodného združenia v zbierke Národopisného múzea v Moldave nad Bodvou.

⁶⁷ V zhromažďovaní materiálu múzea v Moldave nad Bodvou má mimoriadne zásluhy Béla Remák.

⁶⁸ Vydra, Jozef 1954, s. 25-29.

⁶⁹ <https://www.geni.com/people/György-Ödön-Fink/6000000103836893418>; <https://www.geni.com/people/Irén-Fink/60000000103839293841>

⁷⁰ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:KHH5-Q1W>; <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:KHH5-Q1W>

⁷¹ <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/231336#>

S čím sa zaoberali popri modrotlačí?

Akú úlohu zastáva rodina v moldavskej spoločnosti, akú úlohu zastávali medzi moldavskými evanjelikmi a v rozvoji obce?

Vo vymenúvaní otázok by bolo možné dlho pokračovať, dúfam, že ešte bude možnosť na ich zodpovedanie.

Bibliografické odkazy

Domonkos Ottó

1961 Fejezetek a nyugatmagyarországi kékfestőipar történetéből. *Ethnographia LXXII*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, s. 200-236.

1981 *A magyarországi kékfestés*. Corvina Kiadó, Budapest.

1974 Magyarországi festőcéhek. *Arrabona 16 – A győri Xantus János Múzeum évkönyve*. Győr, s. 101-164.

Csíki Hírlap, 1912. s. 35.

Endrei Walter

1967 Közkeletű tévedések a Gácsi Posztómanufaktúra történetével kapcsolatban. In: *Történeti Szemle*, roč. 10, s. 217-224.

Gašpar, Ján – Blašková, Eleonóra – Mihóková, Mária

2014 *Lexikón Košičanov 1848 – 1938. I. Equilibria*, Košice.

Gyulai Éva

2006a A kassai és Abaúj vármegyei szabócéhek a 16-19. században. Topográfia és források. *A miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve 45*. Miskolc, s. -216.

2006b Takácsok, vászonfehérítők és kelmefestők. *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, s. 147-155.

Zost. Jékelfalussy József

1885 *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke ... a legutóbbi iparstatisztikai fölvételek hivatalos adatai alapján*. Budapest.

1892 *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke ... a legutóbbi népszámlálás adatai alapján*. Budapest.

Kassai Kalauz cím – naptár 1892. Vydal Károly Werfer v Košiciach, 1892.

Neupauer Gyula

1931-32 *Szepsi község monográfiája.... Strojopis*

Pavelčíková, Monika – Felberová, Mária

1995 *Modrotlač na Spiši*. Katalóg výstavy.

Pollák, Róbert

1985 Vandrovné knižky v zbierkach Východoslovenského múzea (Košice). In: *Historica Carpatica* 16. Východoslovenské múzeum, Košice.

Szulovszky János

1988 A kékfestés Putnokon. In: *Isten áldja a tisztas ipart – Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. A Soproni Múzeum kiadványai 3. Sopron, s. 243-258.

Trostovszky Gabriella

1996 *Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban I. Magyarországi kormányhatóságok 1. Céhprivilegiumok*. Tematikus mutató, A Magyar Országos Levéltár segédletei 2/1, Budapest

Vida Gabriella

2006 Fazekasok. *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, s. 23-30.

Vydra, Jozef

1954 *Ludová modrotlač na Slovensku*. Tvar výtvarné nakladateľstvo, Bratislava